

## MEISTERLIKULT TIMMITUD MÕISTEINSTRUMENTAARIUM

**Dan Ben-Amos. Kommunikatsioon ja folkloor. Sator 9. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, Eesti Folkloori Instituut, 2009. 368 lk.**

Mustale raamatukaanele on kirjatud valge pealkiri, punane autori nimi, pilku püüavad kaks lindu – endelindude kujutised, millest on lähemalt juttu kogumiku neljateistkümnendas artiklis. Eestikeelse lugeja käsutuses on nüüd tervelt viisteist tööd juhtivalt ameerika folkloristilt Dan Ben-Amoselt, kes on artiklid ise spetsiaalselt eesti keeles avaldamiseks välja valinud, nagu Mare Kõiva eessõnas kirjutab.

Artiklid on valminud suhteliselt pika

aja jooksul. Folkloori vaatlus kontekstis, žanriküsimuste avamine ja juudi narratiivide analüüsid pärinevad 1970. aastatest. 1980. aastate töid esindavad essee folkloori mõistest, arutlus motiivi üle, heebrea kirjanduse ja rahvaluule suhteid vaagiv käsitus ning uurimus Nigeeria edode loomasümboolikast. Folkloori olemuse uus läbivalgustus ja uued küsimused motiivi mõiste kohta ilmusid esimest korda 1990. aastatel. Autori tahtel oskuslikult struktureerituna moodustavad eri aegadel ilmunud artiklid harmoonilise koosluse.

Dan Ben-Amos on läbi töötanud väga palju allikaid, et mõista ja selgitada nii kolleegidele kui ka laiemale üldsusele, mis on rahvaluule ja selle toimi-

mise eripära. Nende asjade tundmaõppimisel on nüüd abiks ja ühtlasi kohustuslikuks lugemiseks raamatu esimesed neli artiklit: „Folkloori defineerimine konteksti kaudu” (1971), „Kontekst’ kontekstis” (1993), „Folkloori mõiste” (1983) ja „Asi on nimes” (1998). Kõigis neis väljendub veendumus folkloori protsessuaalsusest. Ben-Amos kirjutab ka kontekstilistest konventsioonidest (lk 18), sest olulised on „määrangud nii aja, paiga kui ka seltskonna kohta, kus folkloorne tegevus toimub”. Iseenesest pole selle peale ju keeruline tulla, autorgi kinnitab oma väidet muuhulgas viitega Koguja sõnadele: „Igale asjale on määratud aeg, ja aeg on igal tegevusel taeva all” (Kg 3: 1).

Dan Ben-Amosega kaasa mõeldes ei peaks olema põhjust laskuda liialdustesse, nagu on juhtunud kontekstiuurimisest hoogu sattunud teadlastega, kes kuulutasid arhiivipõhise uurimisviisi iganenuks ja arhiivitektid surnud tekstideks. Ütleb ju Ben-Amos – nüüd juba selges eesti keeles: „Kontekstianalüüsi seisukohalt ei esine teksti ja konteksti vahel lahknevust” (lk 29). Kontekstianalüüs lisab mõõtmeid interpretatsioonile, sest võtab arvesse kogu kultuurilist, sotsiaalset ja situatsioonilist konteksti. Neid aspekte – leitavaid ja konstrueeritavaid – on võimalik ja vajalik kirjeldada folkloori igasuguste olekute ja väljenduste, esituste ja isegi arhiivitektide ümbruses.

Eesti rahvaluuleteaduse uurimistraditsiooni kohaselt koolitatud folkloristile, kes ei pelga nimetada rahvast rahvaks ning pidada rahvaluulekogusid (rahvuslikuks) rikkuseks, on omajagu hämmastav 1990. aastate teisel poolel Ameerika Folkloori Seltsi aastakoosolekutel üles kerkinud häbenemisdiskussus ehk Ben-Amose sõnadega „nutulaul folkloori teemal” (lk 59). Ben-Amos avab selle diskussiooni esilekerkimise asjaolusid. Mõistet *folkloor* hakati pidama takistuseks teadusharu arenemise-

le ja väljapääsu nähti valdkonna nime-tuse muutmises. Ilmus artikleid, kus senine mõiste *folk* asendati näiteks terminiga *vernacular* ja ka distsipliini nime harjumuspärasel kujul pigem väl-diti. Lugejale selgub, et kuna ingliskeelne *folklore* on tavakasutuses järkjärgult omandanud „ekslilike ja ebaots-tarbekate arusaamade kogumi” tähenduse (lk 71) ja peab samaaegselt olema teadusala nimetus, siis sedavõrd on asi tõepoolest nimes. Distsipliini ümber-nimetamise pooldajate teine argument oli seos natsionalistlike ideoloogiatega, millest tuleks distantseeruda. Folkloori olemuse sõnastas Ben-Amos juba 1970. aastate algusest peale uudselt („folkloor on väikeses rühmas toimuv kunstiline kommunikatsioon” – lk 21), ta lausa tühistas senised definitsioonilised tunnused: traditsioon, suulisus ja kollektiivsus. Seevastu teadusala nime-tust pole tema argumentatsiooni kohaselt vaja ümber vahetada. Ben-Amos vastab „kõlava jaatusega” oponendi küsimustele, kas peaksime säilitama eriala nimetuse (lk 70).

Žanriküsimustele on pühendatud artiklid „Analüütilised kategooriad ja etnilised žanrid” (1976), „Žanrikontseptsioonid folklooris” (1976) ning „Kas vajame (folkloristikas) ideaaltüüpe?” (1992). Etnilised žanrid on Ben-Amose järgi pärimusrühma omapoolsed eristused, kultuurilised kommunikatsiooniviisid, mis toimivad folkloori grammatikana. Folkloorivormide piiritlemise katsed uurimispraktikas näitavad, et etnilised žanrid ei ühti üldjuhul „nende liigitamiseks loodud analüütiliste kategooriatega” (lk 90). Kokkusobimatuse alusena nimetab Ben-Amos kõrvutatavate kommunikatsioonüsteemide sise-mise loogika, kognitiivsete kategooriate erinevust. Siin märgib teoreetik lausa meie-vormis, missuguse vea meie, folklooriuurijad, sealjuures teeme: üritame rahvapäraseid liigitussüsteeme üldista-da objektiivseteks mudeliteks. Žanri-

süsteemide selgitusviise on Ben-Amose järgi olnud nelja liiki: temaatiline (kui võrd koondub samu teemasid käsitlev aine ühte žanrisse), holistlik (žanride vormiliste struktuuride avastamine; siia paigutab Ben-Amos näiteks Vladimir Proppi folkloorianalüüsi), arhetüüpne (kultuuriülestest universaalsetest arhetüüpide otsimine, näiteks André Jolles ja tema lihtsad vormid) ning funktsionaalne (kultuuriliste kogemuste kategoriseerimine, sisuks see, kuidas inimesed rahvaluulevormi tajuvad). Nende põhjaliku historiograafilise iseloomustuse järel tõstab ta esile etniliste žanride eritlemise vajalikkuse, sest kommunikatsioonikategooriad – väljendusvormid ja nende tajumine – ei ole erinevates kultuurides kaugeltki ühesugused. See tõsiasi on ajendanud küsima, kas žanride mõistmine teatavate ideaaltüüpidenäiteks Lauri Honko, on vajalik. Sellised katsed loodavad küll korrastada rahvaluule „žanrimõistete paabelit”, kuid kas on vaja luua sellist unifikatsioonitud kunstlikku süsteemi? Need mõisted esindavad ju ikkagi „just nende inimeste vaateid ja ideid, kes räägivad lugusid, laulavad laule ja kasutavad vana sõnu. Need mõisted annavad edasi nende inimeste kultuurilist subjektiivsust ja mõtteid oma sõnumite tähenduste kohta. Neis mõistetes sisalduvad ebajärjekindlused on elu ja mõtete ebajärjekindlused, nende mitmemõttelisused on kõneldava keele ja rääkimisviisi osaks” (lk 160–161).

Ben-Amos ei eita siiski vajadust tegelda analüütilise liigitamisega, mis teenib tema sõnul mitmesuguseid uurimiseesmärke. Folkloristikas on žanre nähtud klassifikatsioonikategooriatena (lk 120), püsivate vormidena (lk 124; kas evolutsiooniliselt, funktsionaalselt või struktuuril-morfoloogiliselt), arenevate vormidena (lk 129) ning diskursuse vormidena (lk 132). Andnud igatüüpi ajaloolise ülevaate, jõuab Ben-Amos

järeldusele, et esile toodud mõistmis- ja käsitlussuunad on rahvaluule teoreetilise süsteemi osa. Et omalt poolt lahendada suulise pärimuse žanriprobleemi, peab ta võimalikuks üldistada žanrid kultuurilisteks kognitiivseteks kategooriateks (lk 133).

Motiivi kui rahvaluuleteaduse peaaegu igapäevamõiste üle arutlemiseks pakuvad abi kaks artiklit: „Motiivi mõiste rahvaluules” (1980) ja „Kas folklooris on üldse motiive?” (1995). Nagu Ben-Amosele omane, saame siingi ammendava ajaloolise sissevaate niihästi mõiste määratlusse kui ka selle rakendustesse eri uurimisparadigmade raames. Kuigi Ben-Amos asus oma hilises motiivile pühendatud artiklis pooldama pigem mõistet *sümbol*, huvitab folkloriste jätkuvalt küsimus minimaalsetest narratiivüksustest, vaadeldagu neid siis kas struktuure uurides või sümboliseid tähendusi tuvastades.

Neli käsitlust esindavad Ben-Amose panust juudi rahvaluule uurimisse. „Juudi huumori ”müt”” (1973) võiks selgitada, mis teeb juudi anekdoodid eriliseks. Mõistagi on artikli idee siiski märksa analüütilisem: anda juudi huumori etnograafia, kirjeldada pilkamist kogukonna enda võrgustikus. „Žanrieristused *haggadas*” (1980) kujutab endast etnilise žanrisüsteemi informatiivset ja metodoloogiliselt eeskujulikku uurimisenäidet. „Talmudi luiskelood” (1976) heidab valgust selles žanris rakendatavatele võtetele, kuid ka lugude struktuurile ning levikuviisidele. „Natsionalism ja nihilism: kahe heebrea kirjaniku suhtumine folkloori” (1981) uurib folkloori ja kirjanduse vahelisi kvaliteedierinevusi üldisemalt ning folkloori ja kirjanduse kontaktide dokumenteerimise mõnigi kord komplitseeritud juhtumeid üksikumalt.

Kogumiku kaks viimast tööd on uurimisenäited edo visuaalsest ja verbalsest kunstist ning Benini jutustamistraditsioonidest.

Raamatusse lipsanud vigade parandamiseks oleks tekstiga vaja teha interaktiivset tööd. Tuleb avada viies artikkel ning selles musta markeriga peita märkuses 5 lk 171 ülearused  $n$ -tähed: autor, kellele Ben-Amos viitab, on Jason (samuti artikli kasutatud kirjanduse loetelus lk 201). Niisugune viga ei tohi kindlasti meil levima hakata. Õnneks leidub teistes artiklites sama autori õige nimekuju. Kui juba parandama hakatud, siis ka lk 53 võiks kirjutada Paredes selle asemele, kes seal praegu on. Teine asjaolu, mida küll ei saa parandada, on köite kalduvus laguneda. Selle vältimiseks on mõistlik edaspidises folkloristitegevuses vajalikud kirjakohtad tähistada värviliste kleepsudega juba esimesel lugemisel.

Et raamatut igapäevases erialatöös vaja läheb, on ilmne. Muidugi ei ole

Dan Ben-Amose kirjutised meie rahvaluuleuurijatele tundmatud, kuigi enne 1990. aastaid ulatusid maailma teooriad eesti folkloristikasse rohkem heade soome kolleegide vahendusel. Folkloori žanrimõistete käsitlus ilmus Helsingis rahvajutu-uurimise VI kongressi materjalide hulgas (1976). Aga küllap oleks selle kasutusele võtmise katsed 1970.–1980. aastate Eestis jäänud liiga kontekstivälisteks.

Dan Ben-Amose raamat pakub metodoloogilist eeskuju, kuidas häälestada mõisteid kui folkloristlikke instrumente, ning rikastab meie teadmisi sisukate ajaloolis-kultuurilisse konteksti paigutatud uurimisinäidetega.

MARE KALDA